

HOLLAND
BAROQUE

Pantaleon

Holland Baroque
Franziska Fleischanderl

Musici

Salterio

Franziska Fleischanderl

Viool

Judith Steenbrink*

Chloe Prendergast

Altviool

Emma van Schoonhoven

Cello

Judith-Maria Blomsterberg

Luit

Christoph Sommer

Klavecimbel

Tineke Steenbrink*

*Artistieke leiding

Reconstructies en arrangementen Judith en Tineke Steenbrink

Programma

Johann David Heinichen (1683 - 1729) Sonata in A, S 208
I Allegro - II Allegro

Sylvius Leopold Weiß (1687 - 1750) Passacaglia

Johann Kuhnau (1660 - 1722) Toccata in G

Johann Friedrich Fasch (1688 - 1758) Sinfonia in G, FWV M:G4
I Allegro - II Andante - IV Presto

Christlieb Siegmund Binder (1723 - 1789) Andante

Johann Friedrich Fasch Sonata FaWV N:d3
II Allegro - IV Allegro

Johann Friedrich Fasch Concerto in A, L:A3
I Allegro - II Adagio - III Allegro

Dansen uit Tanzsammlung Dahlhoff

Georg Philipp Telemann (1681 - 1767) Concerto in D, TWV 51:D9
I Con contento - II Allegro - III Largo - IV Vivace

Georg Philipp Telemann Concerto in G, TWV 51:G5
I Andante - II Allegro - III Allegro

Georg Reutter (1708 - 1772) Klavecimbelconcert in F
Andante

Georg Philipp Telemann Ouverture in G, TWV 55:G9
Chaconne

Pantaleon

Door Judith en Tineke Steenbrink

Een avond rondom een verdwenen instrument waarbij de uitonderlijk begaafde violist, muziekinstrumentenontwerper, pantaleonspeler, componist én improvisator Pantaleon Hebenstreit (1667-1750) centraal staat. Wat een veelzijdige kunstenaar! Vele grote namen uit het Europa van de 18de eeuw schudde hij de hand. Ook ontmoeten we vanavond Franziska Fleischanderl, salteriospeler uit Oostenrijk. Zij brengt ons naar haar klankwereld van de hakkebord-instrumenten. Dulcimer, hackbrett, salterio, psalter, cymbaal, cimbalom: het zijn allemaal instrumenten uit de hakkebord-familie waartoe ook de pantaleon behoort. De pantaleon staat vanavond niet op het podium, maar we komen er wel heel dichtbij! De zoektocht naar dit fascinerende instrument en zijn bespeler brengt ons langs componisten die we kennen en bewonderen, zoals Telemann, Kuhnau en Fasch en er komen ook componisten langs die nauw met de wereld van de pantaleon verbonden zijn en voor velen minder bekend zijn zoals Reuter en Binder. Hoe meer we ons erin verdiepen, hoe duidelijker we ons een voorstelling van kunnen maken hoe het instrument geklonken heeft. Welkom in de wereld die pantaleon heet!

Pantaleon Hebenstreit

Geboren in 1667 in Eisleben horen we voor het eerst over Pantaleon Hebenstreit in Leipzig, waar hij de kost verdiende als violist en dansmeester. Met behulp van een pastoor bedacht hij in 1697 een nieuw, veel groter, hakkebordachtig instrument met dubbele snaren van zowel

metaal als darm. Dit nieuwe instrument werd bespeeld met stokjes, omwonden met verschillend materiaal, al naar gelang de gewenste klankkleur. De pantaleon had een groter volume, hogere én lagere snaren en daarmee meer muzikale mogelijkheden dan voorheen.

Een hoveling die door het dorp reisde, was zo onder de indruk van het instrument en de uitvoering van Hebenstreit dat hij een demonstratie aan het hof van Dresden regelde. Binnen de kortste keren gonsde het succes van dit nieuwe instrument door heel Europa.

In 1705 bezocht Hebenstreit Parijs en veroorzaakte daar een totale sensatie! Koning Lodewijk XIV was zo onder de indruk dat hij het instrument de naam 'pantaleon' gaf, naar de voornaam van de uitvinder.

In 1708 speelde Hebenstreit voor de keizer in Wenen en in 1714 werd hij als pantaleonist uiteindelijk benoemd tot lid van de Hofkapelle van Dresden, destijds het beroemdste Europese orkest. Aanstellingen als dansmeester, kamermuzikant, pantaleonist, cantor en organist volgden elkaar op.

Hebenstreit bereikte zo'n vaardigheid op zijn pantaleon dat hij in een adembenemende carrière uitgroeide tot een van de meest populaire virtuozen

van zijn tijd. Aan het eind van zijn carrière werd hij in 1734 werd hij benoemd tot directeur van de protestantse kerkmuziek en in 1740 was hij staatsraadsman. Beide posities waren een voorziening voor een oudere, lang dienende muzikant. Hij stierf in 1750 in Dresden.

Pantaleon Hebenstreit was een groot improvisator en componeerde onder andere tien orkestsuites met Franse ouvertures die verloren gingen bij de geallieerde bombardementen van 1944 op Dresden, en La chasse voor negen instrumenten, ook op dit moment niet terug te vinden.

Het instrument Pantaleon

Pantaleon Hebenstreit vergrootte het hakkebord aanzienlijk. De beschrijvingen lopen uiteen van twee tot wel meer dan drie meter, met een snarenaantal van bijna 200 tot meer dan 400. Hij veranderde het tot dan toe diatonische instrument in een chromatisch instrument, dus met alle twaalf tonen binnen het octaaf.

Verschillende snaarmaterialen en de keuze van hamers, die met verschillende materialen konden worden bekleed, gaven de pantaleon een grote rijkdom aan toonkleuren en de mogelijkheid tot grote dynamische verschillen.

Het aanzienlijke bereik, de mogelijkheid om tweestemmige slagen en arpeggio's te gebruiken voor het spelen van harmonieën, én de overvloed aan klank en kleur maakten de pantaleon tot een instrument, "dat van een ellendig hakkebord tot het meest complete instrument is geworden, nog perfecter dan de clavecin" (Jacob von Stählin, Leipzig 1770).

De 18de-eeuwse muzikreuziger Charles Burney schreef over het instrument:
"... het was drie meter lang, besnaard met 186 snaren. De toon werd geproduceerd door twee baguettes, of stokjes, zoals bij het hakkebord; het moet buitengewoon moeilijk zijn geweest voor de uitvoerder, maar lijkt in staat tot grote effecten."

Verdwenen

Jammer genoeg is er geen enkel origineel exemplaar bewaard gebleven. Ook zijn er geen constructieontwerpen of technisch concrete beschrijvingen, en de algemene beschrijvingen uit de 18de eeuw hebben nogal wat tegenstrijdigheden in zich. Er is wel een schilderij waarop het instrument te herkennen is, maar dat wordt niet als betrouwbaar beeldmateriaal gezien. De huidige stand van het onderzoek biedt dus nog te weinig aanknopingspunten voor een reconstructie.

Het instrument had ook uitdagingen. De logge afmetingen, de moeilijkheden bij het stemmen én de hoge kosten voor het onderhoud door de vele (darm)snaren werden in de 18de eeuw al als lastige obstakels beschreven. Snaren braken snel en de lengte van de snaren maakte de snaren extra kostbaar. Voor de prijs van één snaar op de pantaleon kun je wel zes snaren op een viool zetten. Bovendien schijnt het ongelofelijk moeilijk te zijn

geweest om het instrument goed te bespelen. Omdat de pantaleon-virtuozen uit die tijd grotendeels hebben geïmproviseerd, zijn er weinig stukken voor pantaleon bewaard gebleven. Franziska Fleischanderl: "Het is de droom van iedere salterio speler om composities te

ontdekken van Pantaleon Hebenstreit. Hij was zo beroemd. Hij moet een ongelofelijk virtuoze speler zijn geweest met een sterk charisma waarmee hij zijn publiek door heel Europa betoverde. Als speler wil je zo graag van de beste voorgangers leren."

Franziska Fleischanderl richtte zich na haar studie op het uitbreiden van het hedendaagse repertoire voor 'Hackbrett'. Ze bracht ongeveer dertig composities in première en werkte samen met componisten als György Kurtág. De aankoop van een uitzonderlijk mooie originele salterio, in Rome gebouwd in 1725 door Michele Barbi, markeerde echter een belangrijk keerpunt in haar carrière. Vanaf dat moment wijdde zij haar leven aan onderzoek naar het repertoire en het gebruik van salterio in de barokperiode. Een ware ambassadeur voor dit bijzondere instrument.

Judith Steenbrink: "Al jaren volgen Tineke en ik het belangrijke werk van Franziska Fleischanderl. Zij brengt een vrijwel onbekend instrument én een schat aan onbekend repertoire tot leven. Afgelopen september, toen wij muziek opnamen voor de film *Metamorphosis*, hebben we muzikaal kennis gemaakt met Franziska. Improviseren, klankbeelden creëren, het leek haar tweede natuur. De hoge frequenties van haar salterio pasten uitstekend bij de beelden van vlinders en groene rupsen. Nu duiken we samen in de wereld van Pantaleon Hebenstreit. Al tijdens het onderzoek naar Telemanns manuscripten voor ons programma *Barbaric Beauty* in 2011 stuitte ik op het verhaal van dit verdwenen instrument. Telemann en Hebenstreit hebben samengewerkt. Mijn interesse was gewekt en sindsdien vroeg ik,

wanneer ik hackbrett/psalterium/dulcimer-spelers ontmoette, hoe ze dachten over het verhaal van de pantaleon. Andere zeldzame instrumenten zoals de glasharmonica, het lautenwerk, de tromba marina en de baryton zijn herbouwd en herontdekt. Hoe kan het zijn dat we wereldwijd allemaal zo enthousiast over de herontdekking van barok zijn, maar dat dit instrument nog niet is nagebouwd? Ik ben blij dat we daar niet op gewacht hebben voor dit project, want we hebben ook nu al zoveel wél ontdekt. Onbekende componisten, vergeten repertoire, een helderder tijdsbeeld. Hoe meer je onderzoekt, hoe meer het besef komt hoe rijk de 18de eeuw was aan verschillende instrumenten, stijlen en een ongelofelijke schat aan repertoire."

De Dahlhoff-collectie is een uitgebreide Duitse danscollectie uit de 18de eeuw. Tweehonderd jaar bleef de collectie onopgemerkt totdat deze onlangs werd gedigitaliseerd en gepubliceerd door de Staatsbibliotheek van Berlijn. De kostersfamilie Dahlhoff woonde tussen 1670 en 1885, zes generaties lang, in de parochie van Dinker, een dorp in de buurt van Dortmund. Velen van hen waren organist. Tussen 1767 en 1799 verzamelde de familie Dahlhoff dansen en melodieën. De collectie bestaat uit tien boeken waarin op veertienhonderd pagina's ongeveer achthonderd melodieën staan. Je vindt er veel, heel veel dansen, vaak met inktvlekken, doorhalingen en naast Duitse titels opvallend veel Poolse, Engelse en Nederlandse titels. Deze collectie laat zien dat musici, naast dat ze hun eigen stijl hadden, zich ook vaak internationaal lieten inspireren. De hierin opgenomen dansen komen uit een straal van ongeveer vijfhonderd kilometer. We weten dat Pantaleon Hebenstreit dansmeester was en geroemd werd om zijn improvisaties. De Dahlhoff-collectie is een voorbeeld van muziek die hij tijdens de danslessen gebruikt kan hebben en mogelijk op zijn pantaleon heeft gespeeld.

We hopen dat deze avond u een inspirerend muzikaal beeld geeft van de pantaleon en zijn beroemdste bespeler.

A group of about ten musicians, both men and women, are posed on a wooden staircase. They are dressed in formal attire, including suits, dresses, and a tuxedo. Some are holding instruments like violins and cellos. The background is a light-colored wall with a staircase railing.

Biografieën

Holland Baroque

Met onvermoeibare belangstelling verrijkt Holland Baroque de muzikale canon. Het orkest benadert de partituur als een onvoltooid kunstwerk: met kennis, kunde, fantasie én speelsheid wordt barok een nieuwe belevenis. Hiermee heeft Holland Baroque haar eigen herkenbare klank gevonden.

Judith en Tineke Steenbrink, als artistiek leiders het kloppend hart van het ensemble, schrijven en arrangeren voor het orkest en hun muzikale gasten. Zo ontstonden unieke projecten zoals Gospel Baroque met London Community Gospel Choir, Love is Crazy met punkdiva Sven Ratzke en Silk Baroque met shengspeler Wu Wei. Een omvangrijk onderzoek leidde, naast de ontdekking van een schat aan repertoire, tot erkenning van vergeten 17de-eeuwse componisten zoals Benedictus a Sancto Josepho. Bekendheid bij een breed publiek vergaarde het orkest met de projecten met trompetfluisteraar Eric Vloeimans en singer-songwriter Daniël Lohues. De samenwerking met Reinbert de Leeuw maakte diepe indruk.

Het orkest zet zich ook in voor jong talent en de toekomst van muziek: met haar concerten voor kinderen in scholen stimuleert het de creativiteit bij kinderen. Via het eigen Samama Fellowship doen young professionals een seizoen lang ervaring op. Prijzen zoals de Edison, de VSCD-prijs en REMA Educatie award gaven het orkest erkenning voor haar kwaliteit, inzet en werkwijze.

www.hollandbaroque.com

A portrait of Franziska Fleischanderl, a woman with dark hair, looking slightly to the right. She is holding a dulcimer, a pear-shaped stringed instrument with a fretted neck and a soundboard. The background is a soft, out-of-focus grey.

Franziska Fleischanderl

Franziska Fleischanderl werd geboren in Linz in 1983. Op vierjarige leeftijd werd ze verliefd op het heldere, etherische geluid van het hakkebord (dulcimer). Na het behalen van masterdiploma's in Linz en Basel wijdde ze zich exclusief aan het uitbreiden van het hedendaagse repertoire voor het hakkebord.

In 2014 hielp haar vriend en mentor Andrea Marcon haar bij de aanschaf van een uitzonderlijk mooi origineel salterio, gebouwd in 1725 door Michele Barbi in Rome. Dit bijzondere instrument wakkerde het verlangen van Franziska aan om het barokke salterio op een hoog niveau van vaardigheid te ontdekken, begrijpen en bespelen. Fleischanderl begon meerdere jaren van onderzoek in Italiaanse archieven, musea en kloosters. Haar onderzoek werd gevolgd door verdere studies, resulterend in een doctoraat aan de Universiteit van Leiden. Haar proefschrift, dat binnenkort als boek zal worden gepubliceerd, is de eerste grote studie van de geschiedenis, het repertoire en de speeltechniek van het barokke salterio. Bovendien is zij de eerste moderne muzikant die het barokke salterio weer laat resoneren in al zijn historische speeltechnieken waarbij ze de kleurrijke mogelijkheden van dit uitzonderlijke instrument verkent. Hiermee heeft ze de uitvoeringspraktijk van het barokke salterio gerevolutioneerd en is ze een pionier in haar vakgebied geworden. In haar nieuw opgerichte 'Salterio Academy Salzburg' stelt ze haar kennis nu beschikbaar voor andere salterio-spelers.

www.salterio.at

Nagenieten?

Winkel

Onze albums zijn te koop na afloop van het concert.
Meer van Telemann horen? Koop hier het album Polonoise.

Ondersteunen

Wilt u het orkest ondersteunen door financieel bij te dragen? Wij kunnen zo veel doen met uw hulp! Voor schoolkinderen spelen, jong talent ondersteunen en inspirerende programma's blijven maken buiten de gebaande paden. Met uw support zetten wij de volgende stap. Veel dank!

Carnival Baroque: 19 - 29 april

De uit Trinidad afkomstige sopraan Jeanine De Bique wordt beschreven als 'een van de meest zinderende sopranen die je tegenwoordig op het podium tegenkomt.' In dit programma met Holland Baroque zingt zij Latijns-Caribische Afro-ritmes naast verblindende aria's. Barokke aria's worden moeiteloos afgewisseld met Calypsomuziek.

Te zien in Arnhem, Amsterdam, Haarlem, Tilburg, Leeuwarden, Utrecht, Den Haag, Rotterdam en Stiphout

Kaarten en meer informatie via www.hollandbaroque.com

Nieuwsbrief

Wilt u op de hoogte blijven? Schrijf u dan bij de cd-stand in voor de nieuwsbrief en ontvang daar een gratis demo-album.

Dit concert wordt mede mogelijk gemaakt door de vrienden van Holland Baroque en door een bijdrage van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

